

تفسیر سیاسی قرآن
در ایران معاصر

یوسف خان محمدی

www.ketab.ir

تفسیر سیاسی قرآن در ایران معاصر

یوسف خان محمدی

- ناشر: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
- وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم
- تهیه: دانشگاه باقرالعلوم (ع) و پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
- سرویراستار: محمدباقر انصاری
- ویراستار: علیرضا سالوند
- چاپ: چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب
- چاپ اول: بهار ۱۳۹۲
- شمارگان: ۱۴۰۰
- قیمت: ۱۵۰۰۰ تومان
- عنوان: ۲۴۳؛ مسلسل: ۳۹۴

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.
 نشانی: قم، خیابان شهداء (صفائیة)، کوچه آمار، پلاک ۴۱
 تلفن و دورنگار: ۷۸۳۲۸۳۳؛ ص.ب: ۳۷۱۸۵/۳۸۵۸؛ کد پستی: ۳۷۱۵۶-۱۶۲۱۹
 مراکز پخش: ۱. قم، میدان شهداء، تلفن و دورنگار ۷۸۳۲۸۳۴
 ۲. تهران، خیابان انقلاب، روبروی درب دانشگاه تهران، پلاک ۱۵۳، ق.م.م.م.م.
 طبقه همکف، واحد ۳۱۲، تلفن: ۶۶۹۵۱۵۳۴

وب سایت: www.pub.isca.ac.ir؛ پست الکترونیک: nashr@isca.ac.ir

سرشناسه: خان محمدی، یوسف، ۱۳۵۰ -
 عنوان و نام پدیدآور: تفسیر سیاسی قرآن در ایران معاصر / یوسف خان محمدی؛ تهیه دانشگاه
 باقرالعلوم (ع) و پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
 مشخصات نشر: قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم
 و فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۲
 مشخصات ظاهری: ۴۹۶ ص.
 شابک: ۱۵۰۰۰۰ ریال: 978-600-195-112-1
 وضعیت فهرست نویسی: فبا
 یادداشت: کتابنامه: ص. [۲۵۱]-۲۶۱
 یادداشت: همچنین به صورت زیرنویس
 نمایه
 موضوع: تفاسیر - قرن ۱۴
 موضوع: سیاست در قرآن
 شناسه افزوده: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و
 فرهنگ اسلامی، دانشگاه باقرالعلوم (ع) و پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
 رده بندی کنگره: ۱۳۹۲ ص ۹۸/ع ۲۷ BP
 رده بندی دیویی: ۲۹۷/۱۷۹
 شماره کتابشناسی ملی: ۳۱۱۹۰۵۸

فهرست

مقدمه ۱۵

فصل اول: چارچوب نظری

مقدمه ۲۲

تاریخ فکری ۳۷

تأثیر افکار و اندیشه‌ها بر جامعه ۴۱

سبک تفکر ۴۳

فصل دوم: زمینه‌های فکری و سیاسی - اجتماعی

ظهور تفسیر سیاسی قرآن در ایران معاصر

مقدمه ۴۵

اصلاح نظام سیاسی: جنبش مشروطیت ۴۸

جریان اسلام‌گرایان در دهه بیست ۶۰

مقطع اول: تعادل بین جریان‌های غرب‌گرا و اسلام‌گرا ۶۹

بازگشت به قرآن و دلایل آن ۷۲

۷۹	گرایش‌های اصلاح‌طلبی در جهان اسلام
۷۹	۱. تجددطلبان
۸۰	۲. اصلاح‌طلبان سیاسی
۸۱	۳. اصلاح‌طلبان دینی
۸۴	۱-۳. گرایش انتقادی
۸۵	۲-۳. گرایش بومی‌سازی تفسیر
۸۶	۳-۳. گرایش به کاهش اختلافات مذهبی
۸۶	۴-۳. گرایش ترجمه
۸۷	۵-۳. گرایش به عمومی‌سازی تفسیر
۸۹	۶-۳. قرآن کتاب جامع است
۸۹	۷-۳. قابل فهم بودن تمام قرآن
۹۰	۸-۳. اجتماع‌گرایی در مقابل فردگرایی
۹۰	۹-۳. اصلاحات با اولویت اصلاحات دینی
۹۱	نتیجه‌گیری

فصل سوم: مختصات تفسیر سیاسی قرآن

در اندیشه سیداسدالله خرقانی

۹۵	مقدمه
۱۰۱	دلایل عبور خرقانی از مشروطیت
۱۰۳	قرآن‌پژوهی و درمان استبداد
۱۰۵	۱. کنار گذاشتن قرآن در مقاطع حساس تاریخی
۱۰۶	۲. فرقه‌گرایی موجب فراموشی قرآن
۱۰۸	۳. جبرگرایی

۱۱۲	۴. عدم حس اجتماعی در جامعه
۱۱۳	۵. انتقاد از عملکرد علما
۱۱۷	۶. حکومت استبدادی موجب ترک سیاست اسلامی
۱۲۱	۷. فهم ناقص از احکام اسلام
۱۲۴	محورهای اصلاحی تدبیر خرقانی در قرآن
۱۲۴	۱. طرح دموکراسی اسلامی
۱۲۸	۲. لزوم تجدید بیعت با قرآن
۱۳۰	الف) تغییر روش تفسیر قرآن
۱۳۲	ب) نفی اجماع علما
۱۳۳	ج) تخصص گرایی در تفسیر قرآن
۱۳۴	۳. احکام سیاسی اسلام از حقوق مشترکه
۱۳۹	۴. دولت مطلوب قرآنی
۱۴۳	۱- ۴. معنای اولو الامر
۱۴۶	۲- ۴. اولو الامر انتخابی
۱۴۹	۳- ۴. احکام هشت گانه قرآن
۱۵۱	۴- ۴. اصلاحات پیشنهادی

فصل چهارم: مختصات تفسیر سیاسی قرآن

در اندیشه رضاقلی شریعت سنگلجی

۱۵۵	مقدمه
۱۵۶	شرح زندگانی
۱۵۸	قرآن پژوهی اجتماعی - سیاسی
۱۶۰	۱. روش شناسی سنگلجی

۱۶۳	تحول در منابع دین‌شناسی
۱۶۴	مراحل شناخت در قرآن
۱۶۸	۲. مقاصد قرآن (اصول و فروع قرآن)
۱۷۲	ضروریات پنج‌گانه
۱۷۲	یک. حفظ دین
۱۷۲	دو. حفظ عقل
۱۷۳	سه. حفظ بدن
۱۷۳	چهار. حفظ نسل
۱۷۳	پنج. حفظ مال
۱۷۴	۳. قرآن و آزادی
۱۷۶	۴. قرآن و عقل‌گرایی
۱۷۸	۵. قرآن قابل فهم برای عموم
۱۸۰	الف) عدم تحریف قرآن
۱۸۱	ب) محکم و متشابه در قرآن
۱۸۳	ج) ظاهر و باطن قرآن
۱۸۳	۶. مسئله توحید در جامعه امروز
۱۸۴	الف) مفهوم توحید و شرک
۱۸۵	ب) وضعیت شرک در جامعه اسلامی
۱۸۶	ج) شفاعت و مسئولیت اجتماعی فرد مسلمان
۱۹۱	د) جامعه توحیدی یا مدینه فاضله
۱۹۲	۷. قرآن کتاب سیاسی و اجتماعی
۱۹۴	۸. تأثیر نواندیشی سنگلجی در ایران معاصر
۱۹۴	الف) مخالفان شریعت سنگلجی

ب) موافقان آرای شریعت سنگلجی.....	۱۹۵
-----------------------------------	-----

فصل پنجم: مختصات تفسیر سیاسی قرآن در

اندیشه آیت الله سید محمود طالقانی

مقدمه.....	۱۹۹
۱. عصر طالقانی.....	۲۰۱
۲. روش شناسی طالقانی.....	۲۰۶
۱-۲. فارسی نویسی.....	۲۰۶
۲-۲. نام گذاری آثار قرآنی.....	۲۰۶
۲-۳. تأکید بر تاراج صدر اسلام و پرهیز از اسرائیلیات.....	۲۰۷
۲-۴. پرهیز از روش های عرفانی، فلسفی، فقهی و علمی.....	۲۰۸
۲-۵. تفسیر قرآن به قرآن.....	۲۱۱
۲-۶. توجه به واقعیت های سیاسی و اجتماعی.....	۲۱۳
۳. صورت بندی مشکلات جامعه ایران.....	۲۱۶
۱-۳. فقدان جامع نگری.....	۲۱۶
۲-۳. گسترش مارکسیسم و لیبرالیسم.....	۲۱۸
۳-۳. حکومت استبدادی یا طاغوتی.....	۲۲۲
نتایج حکومت استبدادی.....	۲۲۵
۳-۴. تقدیر گرایی.....	۲۳۰
۳-۵. فقدان خود آگاهی.....	۲۳۲
۳-۶. چند پارگی فرهنگی در ایران.....	۲۳۴
۳-۷. گسترش روابط ناسالم اقتصادی.....	۲۳۸
۴. جامعه سیاسی مطلوب قرآن.....	۲۴۱

- ۲۴۲..... ۴-۱. شناخت قوانین و سنت‌های الهی
- ۲۴۷..... ۴-۲. جامعه سیاسی توحیدی
- ۲۵۴..... ۴-۳. تصویر جامعه سیاسی مطلوب و غیرمطلوب
- ۲۵۴..... ۴-۳-۱. جامعه سالم
- ۲۵۹..... ۴-۳-۲. جامعه وازگون یا جاهل
- ۲۶۱..... ۴-۳-۳. تغییرات و تکامل از دیدگاه قرآن
- ۲۶۵..... ۴-۳-۴. لزوم انقلاب فکری
- ۲۶۸..... ۴-۳-۵. هوای فردی و اجتماعی
- ۲۷۱..... ۴-۳-۶. اصلاحات مشابه سنت الهی
- ۲۷۴..... ۴-۴. حکومت اسلامی شورایی
- ۲۷۴..... ۴-۴-۱. مفهوم حکومت، حکمرانی اسلامی، شورا
- ۲۸۲..... الف) شورا و اثبات سازگاری اسلام و استبداد
- ۲۸۳..... ب) شورا و اثبات سازگاری اسلام و دموکراسی
- ۲۸۳..... ج) شورا و اثبات برتری نظام سیاسی شورایی بر دموکراسی
- ۲۸۶..... ۴-۴-۲. وجوه تشابه حکومت شورایی و دموکراسی معاصر
- ۲۸۷..... ۴-۴-۳. وجوه تفاوت شورا و با دموکراسی
- ۲۹۸..... ۴-۴-۴. ویژگی‌های رهبری در حکومت اسلامی شورایی
- ۳۰۶..... ۴-۴-۵. حکومت اسلامی شورایی و مسئله آزادی
- ۳۱۶..... ۴-۴-۶. عدالت و قسط در جامعه مطلوب سیاسی
- ۳۲۷..... ۴-۴-۷. جهاد در حکومت شورایی اسلامی
- ۳۳۵..... ۴-۴-۸. اصول نظامی و دفاعی در قرآن
- ۳۴۲..... ۴-۴-۹. امر به معروف و نهی از منکر در حکومت اسلامی شورایی
- ۳۴۶..... جمع‌بندی

فصل ششم: نتایج و پیامدهای قرآن‌گرایی سیاسی

در ایران معاصر

۱. قرآن‌گرایی و ایدئولوژی اسلامی ۳۵۰
۲. قرآن‌گرایی و ایدئولوژی التقاطی ۳۶۸
- ۱-۲. سازمان مجاهدین خلق ۳۶۹
- ۱-۱-۲. مشکل روش‌شناسی ۳۷۴
- ۲-۱-۲. مارکسیسم به مثابه ایدئولوژی تکوین‌یافته ۳۷۵
- ۳-۱-۲. ندان جامع‌نگری ۳۷۵
- ۴-۱-۲. اعدام و هراس ایدئولوگ ۳۷۶
- ۵-۱-۲. عدم امکان فعالیت علمی با ایدئولوژی التقاطی ۳۷۸
- ۶-۱-۲. نمونه‌هایی از برداشت‌های التقاطی از قرآن ۳۷۹
- ۷-۱-۲. تفسیر مادی وحی و ملائکه ۳۸۲
- ۲-۲. گروه التقاطی فرقان ۳۸۷
- ۱-۲-۲. روش‌شناسی ۳۹۳
- ۲-۲-۲. ایدئولوژی و مفاهیم محوری ۳۹۶
- ۳-۲-۲. توحید ۴۰۰
- ۴-۲-۲. امامت ۴۰۳
- ۵-۲-۲. انقلاب ۴۰۷
- ۶-۲-۲. مشی مسلحانه ۴۱۱
- ۷-۲-۲. تفسیرهای ایدئولوژیک ۴۱۸
- ۱-۲-۲-۷. خدا قابل دیدن ۴۱۸
- ۲-۲-۷-۲. نفی مالکیت ۴۲۱

- ۴۲۳..... ۳-۷-۲-۲. حفظ اطلاعات انقلابی
- ۴۲۴..... ۴-۷-۲-۲. ملائکه
- ۴۳۱..... ۳. دموکراسی اسلامی
- ۴۳۳..... ۴. وحدت و همگرایی
- ۴۳۶..... ۵. تفسیر سیاسی قرآن و شکل‌گیری روشنفکری دینی

برخی نتایج پژوهش

- ۴۴۱..... الف) اتخاذ روش از خود قرآن
- ۴۴۱..... ب) تاکید بر تاریخ صدر اسلام
- ۴۴۱..... ج) پرهیز از اسرائیلیات احادیث ضعیف
- ۴۴۲..... د) تأملی در اهداف و مقاصد قرآن
- ۴۴۳..... ه) گسست‌گرایی
- ۴۴۳..... و) توجه به واقعیت‌های سیاسی و اجتماعی
- ۴۴۳..... ۱. قانونمندی نظام اجتماعی
- ۴۴۴..... ۲. جامعیت دین
- ۴۴۵..... ۳. ارائه مدل‌های حکومتی از قرآن
- ۴۴۵..... ۴. مشروعیت‌زدایی از سلطنت
- ۴۴۶..... ۵. محدود شدن مارکسیسم و لیبرالیسم
- ۴۴۶..... ۶. ایجاد خودآگاهی
- ۴۴۷..... ۷. طرح وحدت و همگرایی
- ۴۴۷..... ۸. تولید ایدئولوژی اسلامی
- ۴۴۷..... ۹. ایجاد روحیه اعتماد به نفس
- ۴۴۸..... ۱۰. شکل‌گیری روشنفکری دینی

۱۱. بازگرداندن قرآن به حوزه و دانشگاه..... ۴۴۸

۱۲. پیامدهای ناخواسته قرآن‌گرایی..... ۴۴۹

فهرست منابع..... ۴۵۱

الف) کتاب‌های فارسی..... ۴۵۱

ب) کتاب‌های عربی..... ۴۵۹

ج) نشریات..... ۴۶۰

د) سایت‌ها..... ۴۶۱

نمایه

آیات..... ۴۶۳

روایات..... ۴۷۲

اعلام..... ۴۷۳

اصطلاحات..... ۴۸۰

کتاب‌ها و نشریات..... ۴۹۰

مکان‌ها..... ۴۹۳

مقدمه

تفسیر سیاسی قرآن در ایران معاصر اندیشه‌ای نص‌محور و درون‌گراست که با اعتقاد به جامعیت و خوافایی قرآن، راه‌حل سیاست امروزین را در بازگشت بازفهمانه قرآن می‌داند و از همین دیدگاه به نقد دوگانه سنت (تجربگرایی دینی) و تجدد (ایدئولوژی سکولار) می‌پردازد. اتخاذ این روش در منقرآنی (تفسیر قرآن به قرآن) و گسست‌گرایی از مفسران گذشته، توجه به واقعیت‌های سیاسی - اجتماعی، پرهیز از اسرائیلیات و احادیث ضعیف، تأکید بر تاریخ صدر اسلام و عقل‌گرایی از مداخله‌های مهم تفسیر سیاسی قرآن محسوب می‌گردد.

تفسیر سیاسی قرآن، جزو تفسیر موضوعی می‌باشد و از تفسیر جزء به جزء یا ترتیبی قرآن متمایز و متفاوت است. تفسیر موضوعی کار خود را با واقعیت موجود در خارج و با محصول تجربه بشر آغاز می‌کند و خود را به هرچه از رهگذر این تجربه حاصل شده است مجهز می‌سازد و از افکار و مفاهیم آن بهره می‌گیرد و سپس به قرآن مراجعه می‌کند تا از او داوری بخواهد و در پیشگاه قرآن به تعبیر حضرت علی علیه السلام به «استنطاق» پردازد. چنین نقشی در واقع نقش «بازپرس» و یک نقش مثبت است. مفسر در این روش تفسیری، گفتگوگری فعال است که در صدد عرضه مشکلات، سؤال و موارد استفهامی - که در پرتو محصول تجارب انسانی، فرهنگی، سیاسی و اجتماعی حاصل شده است - به قرآن است و در خلال این گفتگو و مناظره با شریف‌ترین و والاترین کتاب، پاسخ‌های خود را که در

قرآن پراکنده است دریافت می‌کند؛^۱ بنابراین تفسیر سیاسی قرآن، تفسیری است معطوف به قدرت و حکومت و اصلاح اجتماعی و به دنبال سامان بخشی به نظام سیاسی و اجتماعی جهت دستیابی به حق، عدل و آزادی در جامعه.

برخی نیز تفسیر سیاسی قرآن را به عنوان روش و منهج معرفی می‌کنند؛ یکی از مناهج تفسیری قرآن کریم، تفسیر سیاسی - اجتماعی است. منهج تفسیر سیاسی - اجتماعی از شاخه‌های تفسیر اجتهادی است که به اندیشه‌های سیاسی و حکومتی اسلام توجه دارد و از این دیدگاه به آیات قرآن کریم می‌نگرد. به این وسیله به ارشاد و هدایت امت اسلامی می‌پردازد. اهمیت این روش تفسیری آن است که نتایج حاصل از این نگاه ما را به روش‌های حکومت‌داری، روش برخورد با همسایگان و دیگر جوامع اسلامی و غیر اسلامی و نوع تعاملات اجتماعی و روابط فرد با خود و جامعه و خدای خود رهنمون می‌شود. مفسران این روش معتقدند که با وجود تحولات جدید و مشکلات اجتماعی و سیاسی مراجعه به تفسیر قرآن بهترین راه حل است؛ تفسیر قرآن رانه با دیدگاه کلامی، فلسفی و ادبی و عرفانی بلکه با نگرانی اجتماعی باید مورد مطالعه قرار داد.^۲

کتاب حاضر در صدد کالبدشکافی ماهیت و دلایل شکل‌گیری تفسیر سیاسی قرآن در ایران معاصر است. تفسیر سیاسی قرآن یک پدیده نوپیدا و جدید است و در چالش سنت و مدرنیته شکل گرفته است؛ به این جهت «ایران معاصر» در عنوان کتاب، بیانگر آن است که مورد پژوهش به یک جامعه خاص و زمان معین اختصاص یافته است. ایران معاصر، نقطه آگاهی تاریخی جدید ایرانیان، به دنبال شکست ایران از روسیه آغاز شد و با پیروزی جنبش مشروطه‌خواهی و ایجاد نظام حکومت قانون استقرار یافت. از نظر تاریخ و تاریخ اندیشه در ایران، تکوین این آگاهی تاریخی جدید، در دو سده‌ای که از شکست ایران در

۱. سید محمدباقر صدر؛ سنت‌های اجتماعی و فلسفه تاریخ در مکتب قرآن؛ ص ۵۴.

۲. آیه‌الله سیدعلی خامنه‌ای، تفسیر رهبر، سایت دفتر رهبری، هفدهم خرداد، ۱۳۸۸، WWW.Leader.ir.

جنگ‌های ایران و روس می‌گذرد، خاستگاه همه دگرگونی‌های ایران بوده است.^۱ جامعه ایران پس از شکست پی‌درپی از روسیه (۱۸۱۴م تا ۱۸۲۸م) متحمل دو قرارداد ننگین گلستان و ترکمن‌چای گردید. پس از این شکست جامعه ایرانی اعم از دولتمردان، علما و مردم به فکر اصلاحات در ایران شدند. تطور و ناکامی اصلاحات سرانجام در دوران حکومت رضاخان منجر به بازگشت به قرآن و شکل‌گیری تفسیرهای سیاسی و اجتماعی از قرآن گردید.^۲

برای تبیین ماهیت و دلایل شکل‌گیری تفسیر سیاسی قرآن در ایران معاصر سؤال پژوهش چنین طرح گردید: ماهیت تفسیر سیاسی قرآن (توسط روحانیت - تواندیش) در ایران معاصر چیست؟

جهت پاسخ به سؤال اصلی فرضیه ذیل به آزمون گذاشته شد:

تفسیر سیاسی قرآن در ایران معاصر اندیشه‌ای نص‌محور و درون‌گراست که با اعتقاد به جامعیت و خودکفایی قرآن راه حل سیاسی و اجتماعی جامعه امروزین را در بازگشت بازفهمانه قرآن می‌داند و از همین دیدگاه به نقد دوگانه «سنت» و «تجدد» می‌پردازد. این اندیشه در پاسخ به ناکامی ایدئولوژی مشروطه و پهلویسم از یک سو و عکس‌العمل منفی به لیبرالیسم و مارکسیسم از سوی دیگر ظاهر شد و خود به ظهور دوگانه التقاط و تواندیشی دینی در ایران (دو جریان منفی و مثبت) در حوزه فکر مذهبی و سیاسی یاری رساند.

برای بررسی و تبیین و اثبات فرضیه، کتاب حاضر از شش فصل تشکیل شده است: فصل اول: به چارچوب نظری اختصاص یافته است. برای تحلیل و تبیین تفسیر سیاسی قرآن در ایران معاصر نیاز به چارچوب نظری مناسب بود؛ بنابراین روش‌شناسی

۱. سید جواد طباطبائی: تأملی در باره ایران، مکتب تبریز و مقدمات تجددخواهی، ص ۳۱.

۲. لازم به یادآوری است در پژوهش حاضر «ایران معاصر» و «ایران جدید» به یک معنا و مفهوم به کار رفته است.

استیورات هیوز^۱ مبنا قرار گرفت، برای اینکه در این روش، تعامل واقعیت‌های سیاسی و اجتماعی و شکل‌گیری فکر و اندیشه و تأثیر متقابل فکر و اندیشه بر پدیده‌های سیاسی و اجتماعی مسلم گرفته شده است؛ مسئله اصلی استیورات هیوز این است که پاسخ برای این سؤال پیدا کند که انسان چگونه به خود و حیات اجتماعی خود آگاهی می‌یابد و اصولاً علم انسان به خود و اجتماع خود چگونه ممکن است و تفاوت آن با علوم طبیعی چیست.^۲ این روش به ما یاری می‌رساند که تحلیل کنیم چگونه ناکامی اصلاحات در ایران معاصر از دوران مشروطه و عصر پهلوی موجب بازگشت به قرآن و تفسیر سیاسی از قرآن گردید و چگونه متن‌ها و تفسیرهای سیاسی و اجتماعی، دگرگونی‌های عمیق در جامعه ایرانی را فراهم کرد.

فصل دوم: به زمینه‌های سیاسی و اجتماعی و تاریخی تفسیر سیاسی قرآن در ایران معاصر اختصاص یافته است. جامعه ایرانی با شکست از روسیه با واقعیت‌های مدرنیته مواجه گردید، خود را نسبت به تمدن غرب در موضع ضعف و انفعالی یافت و برای جبران عقب‌ماندگی خود دست به اصلاحات زد؛ اصلاحات ابتدا از حوزه نظامی شروع گردید و به تدریج به حوزه‌های نظام آموزشی (دارالفنون)، نظام سیاسی (نهضت مشروطه) و سرانجام نوسازی عصر پهلوی رسید. اما بحران‌های جامعه ایرانی فروکش نکرد؛ لذا عده‌ای برای اصلاح ایران مسیر دیگری که مسیر نوگرایان دینی است، طرح بازگشت به قرآن و بازفهم آن برای اصلاح جامعه ایرانی را ارائه کردند.

فصل سوم: کتاب به بررسی مختصات تفسیر سیاسی قرآن در اندیشه سید اسدالله خرقانی اختصاص یافته است. خرقانی پس از مایوس شدن از مشروطه و نوسازی رضاخانی، تنها راه نجات جامعه ایرانی را بازگشت به قرآن و تفسیر آن براساس نیازهای امروزی جامعه تشخیص داد. پانزده سال آخر عمر خود را به تفسیر قرآن پرداخت.

1. Stewart H. Hughes

۲. استیورات هیوز؛ آگاهی و جامعه؛ ص ۸.

تأملات وی در قرآن به این نتایج رهنمون شد: ارائه طرح دولت مطلوب قرآن، جامع بودن قرآن در عرصه‌های سیاسی و اجتماعی طرح دموکراسی اسلامی با استناد به قرآن و تأکید بر تاریخ صدر اسلام و الگوگیری از دولت پیامبر ﷺ و علی.

فصل چهارم: به تفسیر سیاسی قرآن رضاقلی شریعت سنگلجی پرداخته است. شریعت سنگلجی پس از رویگردانی از روش‌های پیشین تفسیر قرآن، روش تفسیر قرآن به قرآن را در کتاب خویش (کلید فهم قرآن) مطرح کرد و به کار بست. ایشان با رویکرد جدید برای پاسخ به معضلات و مشکلات جامعه ایران، موضوعات محوری از جمله مقاصد قرآن را که در آن اصول سه‌گانه اصلی (مبدأ، راه خداشناسی و معرفت معاد) مطرح است، مورد بررسی قرار داد که بعدها مورد توجه ایزوتسو توشیهیکو^۱ و سایرین قرار گرفت. سپس ضروریات پنج‌گانه از نظر قرآن، عقل‌گرایی، آزادی، همگانی بودن فهم قرآن، قرآن کتاب سیاسی و اجتماعی و سرانجام توحید سیاسی را مطرح کرد که با اهتمام علی شریعتی، مهدی بازرگان و سایر نوآرین اسلامی گفتمان مسلط در دهه چهل شد.

فصل پنجم: به تحلیل و تبیین مختصات تفسیری‌های سیاسی سید محمود طالقانی اختصاص یافته است. تفسیر سیاسی طالقانی از قرآن در ادامه سبک تفکر قرآن‌گرایان از جمله خرقانی و سنگلجی می‌باشد. ایشان با تأکید بر همگانی قرآن، آموزه‌های قرآن در جامعه به فارسی‌نویسی و پرهیز از روش‌های عرفانی، فلسفی، فقهی، علمی، روش تفسیر قرآن به قرآن را با توجه به واقعیت‌های سیاسی و اجتماعی جامعه به کار بست. با صورت‌بندی معضلات و مشکلات جامعه از جمله فقدان جامع‌نگری در تفسیر دین، گسترش آموزه‌های مکتب مارکسیسم و لیبرالیسم در جامعه، حکومت ناکارآمد، استبدادی، شیوع تقدیرگرایی، خرافات و بدعت‌ها، فقدان آگاهی حقیقتی در بین مردم، چندپارگی فرهنگی و روابط ناسالم اقتصادی و سیاسی به تدبیر در قرآن پرداخت و جامعه سیاسی مطلوب قرآنی خویش را ارائه نمود؛ از نظر طالقانی حکومت مطلوب قرآن،

۱. ایزوتسو توشیهیکو؛ خدا و انسان در قرآن؛ مترجم احمد آرام، چاپ پنجم، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۱.

حکومت شورایی است که بر مبنای توحید سیاسی شکل می‌گیرد و عقل جمعی در آن فعال است. ایشان اصلاحات مداوم را از ویژگی‌های جامعه مطلوب قرآنی می‌داند و ویژگی‌های رهبری در حکومت شورایی، مسئله آزادی، عدالت اجتماعی، جهاد و اصول نظامی و دفاعی، امر به معروف و نهی از منکر را مکانیزمی برای کنترل جامعه و حاکمان می‌شمارد و قانون‌مندی سیاست، فرهنگ و اقتصاد را جزو سنت‌های الهی می‌داند.

فصل ششم: به نتایج و پیامدهای قرآن‌گرایی سیاسی در ایران معاصر پرداخته است. وقتی اندیشه تولید شد به مرور زمان در عرصه عمل ظاهر می‌گردد؛ چون قرآن محبوب‌ترین کتاب در بین مسلمانان به‌ویژه مردم ایران است، تفسیرهایی که با رویکرد اجتماعی-سیاسی شکل گرفت خیلی سریع در جامعه تأثیرگذار شد و موجب شکل‌گیری ایدئولوژی اسلامی گردید. پس وان ادعا کرد انقلاب اسلامی، وحدت و همگرایی، دموکراسی اسلامی و شکل‌گیری روشنفکری مذهبی و ورود آموزه‌های قرآن به دانشگاه‌ها از نتایج عملی چنین رویکردی به قرآن است. در ضمن، در این فصل، برای اولین بار در ایران تفسیر سازمان مجاهدین خلق (مفتیان) و گروه فرقان براساس آثار و مکتوبات تفسیری آنها نقد و بررسی و تبیین شده است.

در پایان لازم به یادآوری است پژوهش در این حوزه بدون یاری و هدایت اساتید گرانقدر در حوزه و دانشگاه غیرممکن بود؛ نام آنان که به‌گونه‌ای سهمی در این کتاب دارند، آن قدر زیاد است که ذکر نامشان در این مختصر نمی‌گنجد.

اما وظیفه خود می‌دانم از راهنمایی‌ها و زحمات بی شائبه استاد ارجمند دکتر احمد واعظی که با حوصله بسیار تمام مراحل پژوهش را راهنمایی کردند و سخاوتمندانه یاری فرمودند تشکر کنم. همچنین از اساتید گرانقدر دکتر داود فیروزی و دکتر نجف لک‌زایی سپاسگزارم که با دلسوزی تمام گره‌گشای بن‌بست‌های رساله بودند و از ابتدا تا انتها در رسیدن به مقصد یاری‌ام نمودند و نیز از دکتر کریم خان محمدی تقدیر می‌کنم که در طول ایام تحصیل و نگارش رساله یار و همراه من بودند، همچنین از دکتر شفیعی، دکتر

حسین زاده، دکتر محمود سلیمی، دکتر حقیقت و دکتر میر موسوی - از همکاران فرهیخته‌ام در گروه علوم سیاسی دانشگاه مفید - سپاسگزارم.

برخود لازم می‌دانم از مسئولین و کارکنان کتابخانه‌های آیة‌الله مرعشی نجفی، دانشگاه مفید، تاریخ تخصصی اسلام و دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام که امکان استفاده از منابع نایاب را فراهم کردند تقدیر نمایم. به گونه‌ای متفاوت، از فداکاری‌های همسر و فرزندانم فاطمه و محمدرضا و مائده - که همواره مشکلات تحصیل من در حوزه و دانشگاه را تحمل کردند و کوتاهی دائمی مرا در انجام وظایف خانوادگی کریمانه نادیده گرفتند - تشکر می‌نمایم.

یوسف خان محمدی

www.ketab.ir